

Het toetsingskader voor de jaarrekening

Herbert Reimers

SAMENVATTING De jaarrekening moet inzicht geven volgens de normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd. In het arrest KPN-SOBI oordeelde de Hoge Raad dat er niet zoiets is als een maatschappelijk aanvaardbare norm. Bij verschillende verwerkingswijzen kan aan de norm zijn voldaan. De invulling die de RJ-richtlijnen geven is niet meer dan het vermoeden van een aanvaardbare norm en de RJ-richtlijnen hebben geen bindende kracht. Ook een andere, eventueel met de RJ-richtlijnen strijdige verwerkingswijze kan een maatschappelijk aanvaardbare norm zijn. Is voldaan aan de RJ-richtlijnen, dan is dat een aanwijzing dat het vereiste inzicht is verschaft.

1 Inleiding

Op 10 februari 2006 heeft de Hoge Raad in het arrest KPN - SOBI uitspraak gedaan. In deze procedure stonden de uitspraken van de Ondernemingskamer (OK) van 7 november 2002 en 8 juli 2004 over de jaarrekening 2000 van KPN ter discussie. SOBI had de OK verzocht om deze jaarrekening te vernietigen. Eén van de ter discussie staande verwerkingswijzen betreft de waardering van de goodwill in dochtermaatschappij E-Plus en de waardering van de UMTS-licenties. KPN heeft bij die waardering een impairment test op basis van niet-contante waarden toegepast. In hoofdstuk 121 van de RJ-richtlijnen wordt een impairment test verlangd op basis van de contant gemaakte waarden. Deze richtlijn geldt pas met ingang van 1 januari 2001, waarbij eerdere toepassing is aanbevolen. De OK had overwogen dat nu de RJ-richtlijnen als aanbevelingen hebben te gelden waarin de geëvolueerde maatschappelijke opvat-

tingen tot uitdrukking komen, waardering op basis van de (aanbevolen maar toen nog niet geldende) RJ-richtlijnen, dus op basis van contante waarden, moet plaatsvinden. In de procedure bij de Hoge Raad stond de opvatting van de OK op de door KPN gehanteerde verwerkingswijze ter discussie. Daarmee werd aan de Hoge Raad gevraagd naar het toetsingskader voor de jaarrekening, de kenbronnen van het toetsingskader en de status van de RJ-richtlijnen. Door de invoering van IFRS binnen de Nederlandse jaarverslaggeving per 1 januari 2005, is de uitspraak van de Hoge Raad voor degenen die al dan niet verplicht IFRS toepassen, in dit opzicht niet relevant.

In deze bijdrage zal ik de uitspraak van de Hoge Raad ten aanzien van het op Titel 9 Boek 2 BW gebaseerde toetsingskader voor de jaarrekening analyseren. Het toetsingskader van IFRS blijft buiten beschouwing. Ik ga daartoe in paragraaf 2 in op het toetsingskader voor de jaarrekening. In paragraaf 3 bespreek ik de stand van de literatuur en rechtspraak over de status van de RJ-richtlijnen voorafgaand aan de uitspraak van de Hoge Raad in KPN-SOBI. De status die de RJ-richtlijnen volgens de Hoge Raad in KPN-SOBI hebben, komt in paragraaf 4 aan de orde. Vervolgens ga ik in paragraaf 5 in op de vraag of afwijken van de RJ-richtlijnen zonder motivering is toegestaan, waarna overige kenbronnen in paragraaf 6 worden behandeld. Paragraaf 7 bevat een samenvattende conclusie.

2 Het toetsingskader voor de jaarrekening

Op grond van artikel 2:101/210 BW jo art 2:360 lid 1 jo art 2:362 lid 1 BW heeft het bestuur van een aan Titel 9 Boek 2 BW onderworpen rechtspersoon de plicht om een jaarrekening op te maken die het in art 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht geeft en aan de bij en krachtens de wet gestelde voorschriften voldoet. De accountant onderzoekt op basis van art 2:393 lid 3 BW of de jaarrekening dit inzicht geeft en aan deze voorschriften voldoet. Of het inzicht wordt gegeven,

Mr. drs. H.K.O. Reimers AA CPA is als advocaat verbonden aan Van Doorne NV.

wordt getoetst aan de hand van 'normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd'. Het gaat om aanvaardbare normen en niet om aanvaarde normen. Daaruit komt naar voren dat niet is vereist dat de normen reeds worden toegepast, of reeds zijn getoetst op aanvaardbaarheid. De normen moeten leiden tot een zodanig inzicht dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd. Het vereiste van het inzicht leidt er toe dat de jaarrekening als geheel aan de normen moet voldoen. Dat betekent dat de normen zowel zien op de te hanteren grondslagen van waardering en resultaatbepaling maar ook op de rubricering en presentatie. In Nederland mag een tweetal normen worden toegepast. Ten eerste mogen de normen van Titel 9 Boek 2 BW worden toegepast en ten tweede IFRS, vrijwillig op basis van art 2:362 lid 8 en 9 BW, en indien van toepassing verplicht voor de geconsolideerde jaarrekening volgens EG Verordening 1606/2002.

Voor degenen die Titel 9 Boek 2 BW toepassen, volgt uit art 2:25 BW dat de bepalingen van Titel 9 Boek 2 BW van dwingend recht zijn. Dat betekent dat van deze bepalingen niet mag worden afgeweken, tenzij dwingendrechtelijke regels afwijking mogelijk maken. Het geven van het in art 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht is daarbij de dominante wetsbepaling (Hoogendoorn 1995). Deze bepaling geeft de doelstelling van de jaarrekening weer. Om het vereiste inzicht mogelijk te maken is door de wetgever een aantal dwingendrechtelijke algemene wetsbepalingen voorgeschreven. Binnen deze algemene wetsbepalingen zijn in een aantal gevallen bijzondere bepalingen opgenomen die dwingendrechtelijk voorschrijven om ten behoeve van het in art 2:362 lid 1 BW genoemde inzicht van de algemene wetsbepalingen af te wijken. Een voorbeeld is art 2:387 lid 2 BW over waardering van vlottende activa: 'De waardering geschiedt tegen een andere waarde indien het in artikel 2:362 lid 1 bedoelde inzicht daardoor wordt gediend'. Ten slotte zal ook de jaarrekening als geheel het vereiste inzicht moeten geven. Om dat mogelijk te maken schrijft art 2:362 lid 4 BW voor dat indien het in art 2:362 lid 1 BW bedoelde inzicht dat vereist, aanvullende gegevens in de jaarrekening worden vermeld en indien noodzakelijk voor het vereiste inzicht, van de voorschriften van Titel 9 Boek 2 BW afgeweken moet worden. Deze afwijking dient uiteen te worden gezet in de toelichting bij de jaarrekening. Uit de Memorie van Toelichting bij de aanpassingswet Vierde Richtlijn, komt mijns inziens naar voren dat indien de jaarrekening het vereiste inzicht niet geeft, in eerste instantie aanvullende gegevens vermeld moeten worden. Pas in tweede instantie, indien ook met de aanvullende gege-

vens het inzicht niet wordt verschaft, kan afwijking plaatsvinden (Beckman 1995). Met Hoogendoorn (1995) ben ik het eens dat aanvulling in de toelichting niet in alle gevallen een goed hulpmiddel is om het vereiste inzicht te geven. Vooral zal aan de balans en winst- en verliesrekening gewicht toegekend moeten worden, en pas in mindere mate aan de toelichting. De aanvulling in de toelichting beperkt zich daarom naar mijn mening tot aanvulling en niet tot indirecte vervanging van de cijfers in de balans en de winst- en verliesrekening. Indien de aanvulling in de toelichting indirect tot correctie van de cijfers zou leiden, is naar mijn idee alleen afwijking van Titel 9 Boek 2 BW de aangewezen methode om te komen tot het geven van het vereiste inzicht.

Uit art 2:361 lid 3 jo art 2:362 lid 4 BW komt naar voren dat toepassing van de bijzondere voorschriften van Titel 9 Boek 2 BW in beginsel tot het vereiste inzicht leidt. Alleen indien bij het volgen van de bijzondere voorschriften van Titel 9 Boek 2 BW onvoldoende inzicht zou worden gegeven, moeten aanvullende gegevens worden verstrekt of moet van de bijzondere voorschriften van Titel 9 Boek 2 BW worden afgeweken. Naarmate de bijzondere voorschriften van Titel 9 Boek 2 BW meer specifiek zijn, is er minder ruimte om van de voorschriften af te wijken. De wet schrijft bijvoorbeeld voor dat vermeldingen krachtens artikel 378, 382 en 383¹ niet achterwege mogen blijven, ook al zou de vermelding voor het vereiste inzicht van te verwaarlozen betekenis zijn. Hieruit moet de conclusie worden getrokken dat deze bepaling altijd gevolgd moet worden en niet onder de derogatiebepaling van art 2:362 lid 4 kan vallen.

Voor degenen die al dan niet vrijwillig IFRS toepassen, is de derogatiebepaling van art 2:362 lid 4 BW niet van toepassing. Voor de IFRS toepassers is in IAS 1.17 een derogatiebepaling opgenomen. Deze derogatiebepaling biedt slechts in uiterst zeldzame situaties de mogelijkheid van een bepaling in een standaard van IFRS af te wijken. Omdat de derogatiebepaling zowel bij Titel 9 Boek 2 BW als bij IFRS in de regelgeving zelf is opgenomen, en daar dus onderdeel van uitmaakt, wordt bij gebruik van de derogatiebepaling nog steeds voldaan aan Titel 9 Boek 2 BW respectievelijk IFRS. Voor degenen die IFRS toepassen is dat met name relevant voor de vermelding op basis van IAS 1.14 dat de jaarrekening in overeenstemming met IFRS is opgesteld.

De voorschriften van Titel 9 Boek 2 BW zijn zogenaamde *principle-based standards*. Ter Hoeven (2005) noemt als kenmerken van dergelijke standards een niet al te grote mate van detail in combinatie met een derogatie- of suppletieverplichting. Deze verplichting

tingen gelden voor het geval het beoogde doel van de jaarrekening niet door het volgen van de verslaggevingsvoorschriften wordt bereikt. Door de beperkte mate van detail, geven de voorschriften van Titel 9 Boek 2 BW in veel gevallen niet de noodzakelijke nadere invulling om verwerking in de jaarrekening mogelijk te maken. Daar waar de in Titel 9 Boek 2 BW vastgelegde voorschriften geen invulling geven aan 'de normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd', is geen objectief eenduidig kader beschikbaar. In dat geval moet de nadere invulling gezocht worden binnen het inzichtvereiste van art 2:362 lid 1 BW. De vraag die opkomt, is hoe in die gevallen het kader ingevuld moet worden en welke rol de RJ-richtlijnen daarbij spelen.

3 De status van de RJ-richtlijnen als kenbron

In de Memorie van Toelichting (MvT) bij de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen ligt de basis van de huidige RJ-richtlijnen. De Minister van Justitie sprak de verwachting uit dat 'het georganiseerde bedrijfsleven en in samenwerking daarmee, de organisatie der accountants het tot hun taak zullen rekenen de in het maatschappelijk verkeer gehanteerde grondslagen als in art 5 bedoeld, te inventariseren en te toetsen aan hetgeen naar hun oordeel in het huidige bestel en ter voldoening aan de eisen van de art. 2 en 3 als aanvaardbaar kan worden beschouwd'. Het georganiseerde bedrijfsleven en de organisatie van accountants, aangeduid als het Tripartiete Overleg hebben op deze verwachting gereageerd en vanaf 1971 Beschouwingen naar aanleiding van de Wet op de Jaarrekening van ondernemingen uitgebracht. Vanaf 1982 zijn deze Beschouwingen opgevolgd door eerst de Richtlijnen voor de Jaarrekening en later de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving. De in de MvT uitgesproken verwachting beperkte zich tot inventariseren en toetsen van maatschappelijk aanvaardbare normen en strekte zich niet uit tot het voorschrijven van dergelijke normen. Met de aanpassing van Titel 9 Boek 2 BW per 1 januari 2005 heeft de Minister van Justitie voorgesteld in de toelichting bij de jaarrekening op te laten nemen of de RJ-richtlijnen zijn toegepast. Dit voorstel is nadien door de Minister ingetrokken. De Minister van Justitie gaf bij de behandeling van het wetsvoorstel aan dat afwijking van de RJ-richtlijnen niet perse als een afwijking in de zin van art 2:362 lid 4 BW beschouwd moeten worden, maar dat de RJ-richtlijnen een neerlegging zijn van wat door deskundigen wordt beschouwd als een stelsel van maatschappelijk aanvaardbare normen (onderstreping HKOR)².

In de MvT bij de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen sprak de Minister van Justitie tevens uit dat 'de uit de inventarisatie en toetsing voortvloeiende publicaties omtrent aanvaardbare grondslagenmede ter oriëntatie van de Ondernemingskamer kunnen dienen'. In de eerste jaarrekeningenrechtzaak werden de Beschouwingen door de OK echter nauwelijks in haar overwegingen betrokken, dit tot teleurstelling van onder meer Burggraaf (1977). De Hoge Raad oordeelde in deze zaak op 17 januari 1979 (NJ 1979, 373 Douwe Egberts), 'de rechter kan de hem voorgelegde jaarrekening zelfstandig aan de wettelijke normen toetsen en .. is niet gehouden te motiveren waarom hij in een concreet geval, tot een andere conclusie komt dan in de Beschouwingen zijn aangegeven'. Hieruit komt mijns inziens naar voren dat de OK niet aan de Beschouwingen als toetsingskader is gebonden, wat niet weg neemt dat, zoals de Minister in de MvT bij de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen al aangaf, de Beschouwingen nog steeds wel ter oriëntatie kunnen dienen. Sinds deze uitspraak in 1979 hebben de Beschouwingen en daarna de RJ-richtlijnen zich verder ontwikkeld. In de literatuur komen de RJ-richtlijnen regelmatig in beeld. Beckman (2004) vindt dat de RJ-richtlijnen op basis van een aantal criteria kunnen uitstijgen boven de kwalificatie van gezaghebbende doctrine. Hiertoe behoren het draagvlak van de RJ, de samenstelling van de RJ, de werkwijze bij het totstandkomen van de RJ-richtlijnen, de kwaliteit van de RJ-richtlijnen en het motiveringingsgehalte van de RJ-richtlijnen. Beckman (2003), betreurt dat aan de motiveringseis niet wordt voldaan en nogal eens met de wet strijdige RJ-richtlijnen voorkomen, waarbij Van der Zanden (2004) zich aansluit. Dit doet afbreuk aan het gezag van de RJ-richtlijnen. Omdat de RJ-richtlijnen wel aan de meeste van de gestelde voorwaarden voldoen, worden zij veelal wel geaccepteerd als maatschappelijk aanvaardbare richtlijnen (Krol 2004). Brink (1992) vindt dat de RJ zich te veel beperkt tot een toetsende en afwachtende rol en zich meer in zou moeten spannen om richting te geven. Uit onderzoek van Hau en Knoops (2003) komt naar voren dat de bureaus vaktechniek van de, toen nog, vijf grote accountantskantoren in Nederland vinden dat bij de controle van de jaarrekening de accountant de jaarrekening aan de RJ-richtlijnen dient te toetsen. Bij afwijking van de RJ-richtlijnen is het dan afhankelijk van de achterliggende gronden en de materialiteit van de afwijkingen of deze afwijkingen aanvaardbaar zijn en of nog steeds wordt voldaan aan het wettelijke inzichtvereiste. Dieleman (2003) gaat nog verder. Hij stelt dat indien de jaarrekening niet voldoet aan de stel-

lige uitspraken van de RJ-richtlijnen en sprake is van een afwijking van materiële omvang, in principe geen goedkeurende accountantsverklaring kan worden verstrekt. In het voorwoord van Hoogendoorn bij de RJ-richtlijnen bundel (2005), wordt uitgesproken dat van stellige uitspraken van de RJ slechts mag worden afgeweken, indien daarvoor goede gronden zijn. Een visie die Hoogendoorn (2005) ook in de jubileumbundel voor Beckman uitsprekt en die ook in een NIVRA (2006) persbericht wordt teruggevonden en tevens door Schoonderbeek (2004) wordt verwoord. Berk, Lodewijk en Veerman (2005) vinden dat deze opvatting te ver gaat.

Van der Grinten (1987), Wessel (1987) en Van der Wel (1987) spraken uit dat aan de RJ-richtlijnen, ondanks de in de MvT bij de WJO uitgesproken verwachting, een wettelijke basis ontbreekt. De RJ-richtlijnen moeten daarom gezag ontleen aan hun inhoud, en niet aan hun formele kracht. In de jaareditie 2002 werd in de Richtlijnen voor de Accountantscontrole (RAC) 120.3 enige formele kracht aan de RJ-richtlijnen toegedicht. De in Nederland algemeen aanvaardbare grondslagen werden in de RAC limitatief opgesomd als beperkt tot Titel 9 Boek 2 BW en de daarbij behorende wetsgeschiedenis, de jurisprudentie, stellige uitspraken in de RJ-richtlijnen en indien van toepassing bijzondere eisen die door regelgevende en toezichthoudende organen werden gesteld. Dat liet geen ruimte voor andere kenbronnen. In de rechtspraak kwam deze status van de RJ-richtlijnen naar voren in de uitspraak van de OK in de zaak SOBI-KPN, waarin de OK overwoog dat de RJ-richtlijnen hebben te gelden als 'aanbevelingen waarin de geëvolueerde maatschappelijke opvattingen omtrent de nadere uitwerking van de wettelijke regeling tot uitdrukking komen'. In de uitspraak van de OK in de zaak SOBI - Reed Elsevier, oordeelde de OK dat de RJ-richtlijnen als gezaghebbende kenbronnen van in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar te beschouwen normen hebben te gelden. De door de OK genoemde status van de RJ-richtlijnen was gezaghebbend en aanvaardbaar, maar niet de enige kenbron. Met de jaareditie 2005 is de limitatieve opsomming in de RAC in dat opzicht terecht gecorrigeerd en werden de RJ-richtlijnen als een gezaghebbende kenbron aangeduid (RAC editie 2005 200).

4 De status volgens de Hoge Raad in KPN-SOBI: belangrijke aanwijzing

In de aanloop naar de Hoge Raad uitspraak in KPN-SOBI gaat advocaat-generaal (hierna AG) Timmerman in zijn conclusie in op de status van

de RJ-richtlijnen. De AG noemt in sub 3.3 van zijn conclusie, net als de Minister bij de kamerbehandeling van de wijziging van Titel 9 Boek 2 BW per 1 januari 2005, de RJ-richtlijnen de neerlegging van wat door deskundigen wordt beschouwd als een stelsel van maatschappelijk aanvaardbare normen voor verslaggeving (onderstreping HKOR). De RJ-richtlijnen kunnen in de visie van de AG derhalve een aanvaardbaar stelsel zijn en zijn dus niet het enige aanvaardbare stelsel. Dit ondersteunt de AG met een citaat uit de wetsgeschiedenis. Het gaat in het jaarrekeningenrecht niet 'over de vraag of zich in het maatschappelijk verkeer een meerderheidsstroming heeft gemanifesteerd die als normstellend moet worden beschouwd, maar om de vraag wat in een concreet geval als een maatschappelijk verantwoorde wijze van verslaggeving kan worden beschouwd'³.

Ook de Hoge Raad heeft zich in het arrest KPN-SOBI uitgesproken over de status van de RJ-richtlijnen. De Hoge Raad overweegt in r.o. 5.5 dat bij de vaststelling van de normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd, de RJ-richtlijnen van belang zijn. Daarbij verwijst de Hoge Raad naar de, hiervoor besproken, wetsgeschiedenis bij art 2:362 BW. De Hoge Raad erkent daarmee de rol die het Tripartite overleg en thans de RJ als opvolger in de wetsgeschiedenis heeft gekregen. Waar in de wetsgeschiedenis de rol van de RJ-richtlijnen werd omschreven als 'ter oriëntatie van de OK', verhoogt de Hoge Raad in mijn ogen zelfs de status van de RJ-richtlijnen. De Hoge Raad overweegt: 'De voorschriften van deze Richtlijnen kunnen immers een belangrijk oriëntatiepunt en gezaghebbende kenbron vormen voor wat in het concrete geval als aanvaardbaar heeft te gelden'. Indien is voldaan aan de RJ-richtlijnen, 'dan kan zulks een belangrijke aanwijzing vormen dat het vereiste inzicht is verschaft ..' (r.o. 5.5). In navolging van de OK in Sobi-Reed Elsevier wordt gesproken van gezaghebbende kenbron, wat verder gaat dan de oorspronkelijke status van oriëntatiepunt. De door de Hoge Raad erkende status dat overeenstemming met de RJ-richtlijnen een belangrijke aanwijzing is dat het vereiste inzicht is verschaft, is voor de RJ-richtlijnen een uiterst belangrijke en misschien wel de hoogst haalbare erkenning.

5 Afwijken van RJ-richtlijnen toegestaan?

Een vraag die vervolgens opkomt, is of als een RJ-richtlijn een bepaalde wijze van verwerking voorschrijft, daar ongemotiveerd van afgeweken mag worden. Die vraag komt in het arrest bij de beoordeling van de gehanteerde impairment aan de orde.

De OK oordeelde ten aanzien van de impairment dat deze uitsluitend dient plaats te vinden op basis van de contant gemaakte kasstromen, conform RJ (2000) 121.202. Voorafgaand aan zijn oordeel over dit oordeel van de OK, beschrijft de Hoge Raad in r.o. 6.7 een aantal door KPN gestelde feiten die de Hoge Raad tot uitgangspunt neemt:

- De in RJ (2000) 121.202 genoemde impairment test gold nog niet voor boekjaar 2000 en de wel geldende RJ liet impairment op basis van de door KPN gehanteerde methode toe;
- De door KPN gehanteerde methode was in overeenstemming met US GAAP standaard SFAS 121, welke destijds ook door andere Nederlandse beursfondsen werd gevolgd;
- Naar de OK heeft geoordeeld, moet er van uit worden gegaan dat de post goodwill en licenties, waar de impairmentdiscussie betrekking op heeft, niet onjuist is en KPN in redelijkheid heeft kunnen afzien van impairment.

Een dergelijke beschrijving van de feiten dient niet altijd alleen de leesbaarheid van het arrest. Door het beschrijven van de feiten kan de Hoge Raad tevens aangeven welke feiten hij van belang acht voor zijn beslissing. Hier lijkt de Hoge Raad er waarde aan te hechten dat de betreffende RJ-richtlijn, waarin een andere dan door KPN gehanteerde impairment test werd voorgeschreven, in het betreffende boekjaar nog niet gold. Deze RJ-richtlijn was in 1999 als ontwerp gepubliceerd, met aanbevolen toepassing vanaf 2000. Daaruit lijkt opgemaakt te kunnen worden dat indien de betreffende RJ-richtlijn in dat jaar wel gold, van de in die RJ-richtlijn voorgeschreven wijze van verwerking niet zomaar afgeweken zou kunnen worden. Deze conclusie gaat mij te ver. Naar mijn idee moeten de drie hiervoor genoemde feiten vooral als een samenvatting van het verweer van KPN worden gezien. KPN stelt in feite:

- Verwerking volgens RJ (2000) 121.202 was in 2000 nog geen maatschappelijk aanvaarde methode;
- De door KPN gehanteerde methode was in 2000, zowel in de VS als vanwege de toepassing door andere Nederlandse beursfondsen ook in Nederland, wel een maatschappelijk aanvaarde methode;
- De door KPN gehanteerde methode leidde tot het vereiste inzicht en was daarmee aanvaardbaar.

KPN probeert zo de door de OK genoemde methode als *alternatieve verwerkingswijze* weg te nemen door deze als niet maatschappelijk aanvaard te bestemmen. Dit ter ondersteuning van de door KPN toegepaste verwerkingswijze. Steun voor mijn visie vind ik in het oordeel van de Hoge Raad, dat op bovengenoemde weergave van de feiten volgt. In de samen-

hang van rechtsoverwegingen (r.o.) 6.8, 6.6 en 6.5.1 oordeelt de Hoge Raad dat toetsen aan alleen de door de RJ-richtlijnen voorgeschreven wijze van verwerking tekortschiet. De Hoge Raad concludeert dat er naast de wijze van verwerken volgens de RJ-richtlijnen, verschillende wijzen van verwerken kunnen zijn die 'ook volgens normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd, het in art 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht' (r.o. 6.8) geven. Daarmee wordt een afgrenzing gegeven aan de belangrijke aanwijzing dat de RJ-richtlijnen in overeenstemming zijn met art 2:362 BW. Aldus is vastgesteld dat afwijken van de RJ-richtlijnen op zichzelf nog niet tot strijd met art 2:362 lid 1 BW leidt. Afwijking van de RJ-richtlijnen op zich geeft dan nooit aanleiding tot een motivering. Bovenal moet immers toetsing aan de algemene inzichtsnorm van art 2:362 lid 1 BW plaatsvinden. Vraag is nu, hoe de andere verwerkingswijzen gevonden kunnen worden.

6 Overige kenbronnen naast de RJ-richtlijnen

De Hoge Raad noemt in het arrest specifiek de RJ-richtlijnen als een kenbron voor het bepalen van een aanvaardbare norm. Daarnaast wordt in het arrest indirect een aanwijzing gegeven wat nog meer als kenbron kan dienen. KPN beroept zich in het arrest voor haar wijze van verwerking op de RJ-richtlijnen, IAS, US GAAP, bedrijfseconomische literatuur en de verklaring van een getuige-deskundige (r.o. 5.6). De Hoge Raad honoreert dit als een gemotiveerd en geslaagd betoog voor het aantonen van de maatschappelijk aanvaardbare norm (r.o. 5.7.2).

Van belang is de term maatschappelijk verkeer. Dat wordt bepaald door degenen die het inzicht moeten krijgen. Interessant is daarom dat de AG op basis van de laatste zinsnede van art 2:362 lid 1 opmerkt dat voor internationale ondernemingen geldt dat de aanvaardbaarheid in het maatschappelijk verkeer niet zo beperkt mag worden opgevat dat dit alleen betrekking heeft op het Nederlandse maatschappelijke verkeer (conclusie AG sub. 3.5). De wetsgeschiedenis leert daarnaast dat invulling van de norm bedrijfstakafhankelijk is⁴. Deze bedrijfstakafhankelijkheid beperkt zich mijns inziens slechts tot posten die specifiek zijn voor de bedrijfstak. Omdat het inzicht van de gebruiker voorop staat, kan het niet zo zijn dat posten die ook in andere bedrijfstakken voorkomen, verschillend worden behandeld. De relevantie van het verschil in bedrijfstak is voor het inzicht van de gebruiker zeer beperkt.

Wat betreft het maatschappelijk verkeer noemt Beckman (1990) als essentiële aspecten om het maat-

schappelijk verkeer te kunnen bepalen, het werkcentrum van de onderneming en het aandachtscentrum van de gebruikers van de jaarrekening. Hoewel het werkcentrum van de onderneming als praktisch uitgangspunt tot een vermoeden van de locatie van het maatschappelijk verkeer kan leiden, zal uiteindelijk het aandachtscentrum van de gebruikers de doorslag moeten geven. Om de gebruikers te bepalen kan mijns inziens bij de door de OK gehonoreerde belanghebbenden bij een jaarrekeningprocedure worden aangesloten. Als eerste kring van belanghebbenden worden door de OK de aandeelhouders, certificaathouders, ondernemingsraad, vakbonden en werknemers genoemd. Als tweede kring van belanghebbenden kunnen bijvoorbeeld concurrenten en crediteuren worden gezien. Voor de werknemers, ondernemingsraad en vakbonden zullen de werkcentra overeenstemmen met de gebruikerscentra. Een internationaal opererende onderneming zal ten behoeve van deze gebruikers zo veel mogelijk voor verslaggevingsnormen moeten kiezen die de verschillende werkcentra gemeenschappelijk hebben. Binnen de EU kunnen die gevonden worden in de EEG-richtlijnen of in IFRS. Ten behoeve van de aandeelhouders als gebruikers is een eventuele beursnotering al dan niet binnen de EU van belang. Deze leidt immers al snel tot een internationaal verspreid aandeelhouderschap, waardoor internationale verslaggevingsstandaarden zoals IFRS, indien al niet verplicht van toepassing, een belangrijke kenbron zijn. Bij een beursnotering in de Verenigde Staten, zal US GAAP een voor de hand liggende kenbron kunnen zijn. De kenbronnen zijn echter niet tot deze kenbronnen beperkt. Uiteindelijk is het van belang dat de verwerkingswijze binnen het normenstelsel van Titel 9 Boek 2 BW valt, waaronder in dit verband met name van belang zijn de inzichtsbepaling (art 2:362 lid 1 BW) en de derogatiebepaling (art 2:362 lid 4 BW). Bij het gebruik van andere kenbronnen is men naar mijn mening volledig vrij, mits maar aan dit normenstelsel van Titel 9 Boek 2 BW wordt voldaan. Het kan daardoor voorkomen dat ten behoeve van één jaarrekening uit verschillende kenbronnen wordt 'geleend'. Deze verschillende kenbronnen kunnen vervolgens normenstelsels zijn van andere, verschillende jurisdicties die naast elkaar in één jaarrekening worden toegepast. Aldus kunnen normen uit IFRS, UK GAAP en US GAAP naast elkaar voorkomen in een jaarrekening die in overeenstemming met het normenstelsel van Titel 9 Boek 2 BW is opgesteld. Het feit dat een verwerkingswijze tot een ander normenstelsel behoort, kan de kenbron meer gezag toekennen, maar heeft overigens geen invloed op de aanvaardbaarheid.

7 Conclusie

Afgezien van de verplichte toepassing van IFRS, moet de jaarrekening volledig in overeenstemming met de norm voor de Nederlandse verslaggeving worden opgesteld. Deze norm is neergelegd in art 2:362 lid 1 BW. Daarin staat dat inzicht moet worden gegeven. Of inzicht wordt gegeven, wordt bepaald aan de hand van normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd. Deze normen worden in beginsel weergegeven in Titel 9 Boek 2 BW indien IFRS ook niet vrijwillig wordt toegepast. In Titel 9 Boek 2 BW zijn bij verschillende voorschriften derogatiebepalingen opgenomen. Daarnaast is ten behoeve van het overall inzicht in art 2:362 lid 4 een aanvullings- en derogatiebepaling neergelegd. Deze bepalingen nopen tot aanvulling of afwijking indien dit noodzakelijk is voor het vereiste inzicht. Vanwege het principle-based karakter van Titel 9 Boek 2 BW, bieden de voorschriften niet in alle gevallen voldoende detaillering om verwerking in de jaarrekening mogelijk te maken. Bij het zoeken naar de nadere invulling van deze voorschriften, zal altijd aan de inzichtnorm van art 2:362 lid 1 voldaan moeten worden. Bij het zoeken naar een nadere invulling gelden de RJ-richtlijnen als oriëntatiepunt en gezaghebbende kenbron van wat in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar heeft te gelden. Verwerking in overeenstemming met de RJ-richtlijnen geeft een belangrijke aanwijzing dat het vereiste inzicht is verschaft. Verwerkingswijzen die niet in overeenstemming met de RJ-richtlijnen zijn, kunnen ook in overeenstemming zijn met normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd.

De RJ is niet normstellend maar, zoals ook in de MvT bij de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen is vermeld, inventariserend en toetsend. De RJ-richtlijnen bevatten veelal verwerkingswijzen die het vereiste inzicht geven, maar bevatten niet alle verwerkingswijzen die dit inzicht geven. De gedachte dat van stellige uitspraken van de RJ slechts mag worden afgeweken, indien daarvoor goede gronden zijn, is derhalve onjuist. Hetzelfde geldt voor de visie van Dieleman, die stelt dat bij een jaarrekening die niet voldoet aan de stellige uitspraken van de RJ, bij afwijkingen van materiële omvang, geen goedkeurende accountantsverklaring kan worden verstrekt. Anders dan bijvoorbeeld Hoogendoorn (2006) meent, is er niet zoiets als *de* maatschappelijk aanvaardbare norm en deze wordt dus ook niet gevormd door de RJ-richtlijnen. Afwijken van de RJ-richtlijnen vraagt daarom niet om een motivering. Ook als een RJ-richtlijn op een bepaald gebied geldt als norm

die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar wordt beschouwd, dan is deze RJ-richtlijn – anders dan IJsselmuiden (1989) meent – dus niet per definitie bindend. Een andere norm kan immers ook als aanvaardbaar worden beschouwd naast de norm uit de RJ-richtlijn. In de praktijk zal naar mijn verwachting voor de verwerking in de jaarrekening meestal voor de veilige weg van de, immers veelal aanvaardbare, RJ-richtlijnen worden gekozen. ■

Literatuur:

- Bak, G.G.M. en C.A. Boukema (1980), Bespreking OK 29 nov. 1979, *TVVS*, pp. 51-53.
- Beckman, H. (1990), Maatschappelijk aanvaardbare jaarrekeningnormen in nationaal en internationaal perspectief, in: H. Beckman (red.), *Vergelijkbaarheid van jaarrekeningen in internationaal perspectief*, Deventer, Kluwer bedrijfswetenschappen 1990, pp. 39-47.
- Beckman, H. (1995), Lex specialis derogat lex generali, of: lex generali derogat lex specialis, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jg. 69, no. 12 (december), pp. 800-808.
- Beckman, H. (2003), IAS-Wetsvoorstel en richtlijnen voor de jaarverslaggeving, Column, *Ondernemingsrecht*, 2003, no. 14, pp. 505-506.
- Beckman, H. (2004), Het wettelijk kader van de jaarrekening, in: M.N. Hoogendoorn, J. Klaassen en F. Krens (redactie), *Externe verslaggeving in theorie en praktijk*, vierde druk, Reed Business Information bv, 's Gravenhage 2004, pp. 252-302.
- Berk J.W., R. Lodewijk en S.A. Veerman (2005), De richtlijnen voor de jaarverslaggeving - Dutch Gaap?, *Onderneming & Financiering*, juli 2005, pp. 10-16.
- Brink, H.L. (1992), Maatschappelijk aanvaard, edoch, in: *FMA Kroniek 1992*, M.P.B.
- Bonnet, A. de Bos en J.G. Groeneveld (redactie), Samsom, Alphen aan den Rijn, pp. 69-79.
- Burggraaff J.A. (1977), Een eersteling: met gejuich begroet?, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jg. 51, pp. 274-281.
- Damen A.W.G. (1995), Het inzichtvereiste als dominante wetsbepaling. Derogatie of maatschappelijk aanvaardbare normen?, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jg. 69, no. 12 (december), pp. 795-799.
- Dieleman, A. (2003), Goodwill en de gevolgen voor de accountantsverklaring, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jg. 77, no. 9 (september), pp. 424, 425.
- Grinten, W.C.L. van der (1986), De status van de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, *De Naamlooze Vennootschap*, september/oktober, pp. 153-155.
- Hau, T. en C.D. Knoops (2003), De verwerking van goodwill in de jaarrekening, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jg. 77, no. 6 (juni), pp. 261-269.
- Hoepen, M.A. (2004), Het gezag van de richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving, *Handboek Accountancy*, hoofdstuk B 1020, Kluwer, Deventer 2004, pp. 1-16.
- Hoeven, R.L. ter (2005), Principle-based versus rule-based accounting standards, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jg. 79, no. 10 (oktober), pp. 475-485.
- Hoogendoorn M.N. (1994), Het inzichtvereiste als dominante wetsbepaling: de toepasbaarheid van artikel 362 lid 4 tweede volzin, in: C.M.T. Boneco, R.L. ter Hoeven, R.F. Spekélé en R. van der Wal (redactie), *FMA Kroniek 1994*, Erasmus Universiteit Rotterdam, pp. 113-134.
- Hoogendoorn, M.N. (2006), De betekenis van de Richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving, in M.J. Kroeze, e.a. (redactie), *Verantwoording aan Hans Beckman*, Deventer 2006, pp. 225-236.
- HR 10 februari 2006, LjN: AU7473, c04/305HR, KPN - SOBI., JOR 2006/94.
- HR 22 feb. 1989 NJ 1991/183 en HR 22 maart 2000, JOR 2000/78.
- Krol, A.N. (2004), noot bij OK 20 november 2003, SOBI - Reed Elsevier, *Ondernemingsrecht*, 2004, pp. 141 - 145.
- NIVRA (2006) persbericht 4 mei 2006.
- OK 7 november 2002, JOR 2003/6, SOBI-KPN.
- OK 20 november 2003, JOR 2004/10, SOBI - Reed Elsevier.
- Raad voor de Jaarverslaggeving, Richtlijnen voor de jaarverslaggeving 2005, RJ 214.
- Richtlijnen voor de Accountantscontrole (RAC) 120.3 (editie 2002).
- Richtlijnen voor de Accountantscontrole (RAC) 200 (editie 2005).
- Schoonderbeek, W., (2004) Ondernemingskamer en Richtlijnen voor de jaarverslaggeving: een doorbraak?, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jg. 78, no. 10 (oktober), pp. 420-426.
- Tweede Kamer 1967-1968, 9595, nr 3.
- Tweede Kamer 1987-1988, 19813.
- Tweede Kamer 2001-2002, 28 220.
- Wel, F. van der (1987), De status van de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, *De Naamlooze Vennootschap*, maart/april 1987, pp. 73-77.
- Wessel, P.A. (1987), Maatschappelijk aanvaardbaar?, *TVVS*, 1987, pp 88-92.
- IJsselmuiden, Th. S. (1989), Bevatten de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving rechtens bindende regels?, *TVVS*, 1989, pp. 277-279.
- Zanden, P.M. van der (2004), Noot bij OK 20 november 2003, JOR 2004/10, SOBI - Reed Elsevier.
- Zanden, Van der P.M. (2006), noot bij HR 10 februari 2006, JOR 2006/94 (KPN-SOBI).
- Zevende Richtlijn van de Raad, van 13 juni 1983, op de grondslag van artikel 54, lid 3, sub g, van het Verdrag betreffende de geconsolideerde jaarrekening (83/349/EEG).

Noten

- 1 Zie art 2:363 lid 3 slotzin BW
- 2 Tweede Kamer 2001-2002, 28 220
- 3 Tweede kamer 1982-1983, 16326, nr 13, p2
- 4 Tweede Kamer 1967-1968 9595, nr 3